

Islamistene i den lange arabiske våren

En utbredt fortelling går omtrent som følger: Den arabiske våren i 2011 ble drevet fram av liberal og venstreorientert ungdom. Så kapret islamistene ledelsen og kjørte det hele i grøfta, med militærkupp og borgerkriger som resultat. I dag ligger islamistene med brukket rygg og er ikke lenger noen kraft i Midtøsten, med unntak av jihadistene, som stadig er en trussel mange steder.¹ Det meste i denne fortellingen er feil.

av BJØRN OLAV UTVIK

Artikkelen utfordrer dette narrativet, og spør: Hvilken rolle spilte islamistiske bevegelser i protestene og oppstandene som skyldet over den arabiske verdenen i 2011, og hva er status for islamismen i regionen i 2021?

Hvilke utfordringer står hovedstrømningen i islamismen overfor dersom den skal forbli en sentral kraft?

Alt tyder på at hendelsene i 2011 bare var begynnelsen på en lengre periode der de autoritære regimene rystes av folkelige krefter som ønsker større frihet. Da blir det viktig å forstå de politiske kreftene som har stått sentralt gjennom det siste tiårets revolusjonære og kontrarevolusjonære omveltninger.

Den lange arabiske våren

I denne artikkelen vil jeg argumentere for at islamistene befant seg i kjernen av oppstandene og var deres viktigste organiserende kraft. Dette er grunnen til at moderate, reformorienterte islamister av typen Det muslimske brorskap framstår som hovedfienden for den kontrarevolusjonære alliansen som har vært ledet av Saudi-Arabia, De forente arabiske emirater (heretter Emiratene) og Egypt – siden militærkuppet der i 2013.

Men tross det kraftige tilbakeslaget fra de autoritære kreftene er islamismens stilling i Midtøsten-regionen som helhet fortsatt sterk. Selv om de har blitt brutalt undertrykt i flere land, har islamistene dype røtter i arabiske samfunn og er i posisjon til å spille en viktig rolle når den autoritære bølgen før eller siden svekkes.

Samtidig framhever jeg at for å forbli relevante og i stand til å spille

en vesentlig rolle i framtidige bevegelser for reform må islamistene overvinne vanskelige utfordringer.

Hendelsene i 2011 rystet systemet av autoritære stater i Midtøsten i grunnvollene. Tross tunge tilbakeslag for de folkelige oppstandene, tyder ingenting på at forholdene fra før 2011 lar seg gjenskape. Snarere vil forsøkene på det drive fram nye runder med protester og opprør.

Ikke noe land var uberørt av den arabiske våren i 2011.² Gjennom folkelige protester og opprør ble statsoverhodene i Tunisia, Egypt, Libya og Jemen presset til å gå av. I disse landene kom det i gang prosesser i retning demokratisk styre, og frie valg ble gjennomført i de tre første i løpet av 2011 og 2012. I Tunisia overlevde demokratiet lenge, om enn med store problemer, men er i skrivende stund alvorlig truet etter at president Kais Saied sommeren 2021 avsatte regjeringen, stengte parlamentet og konsentrerte all makt hos seg selv. I Egypt ble den nyvunne friheten knust gjennom et militærkupp i 2013, og i Libya og Jemen er det borgerkrig. Så kom et nytt oppsving for folkelige protester i 2019. Det var store demonstrasjoner i Egypt, Libanon og Irak, og igjen presset omfattende demonstrasjoner to presidenter til å gå av: Sudans Omar al-Bashir og Algeries Abd al-Aziz Bouteflika.³ I Sudan ble militæret tvunget til å gå med på en overgangsregjering med deltakelse fra opposisjonen. Generalene forpliktet seg også til en prosess i retning av demokratisk styre, men kuppet makten tilbake i oktober 2021, noe som utløste vedvarende protester. I Algerie, der det gamle maktapparatet forsøker å hindre reell endring av systemet, er det kraftig ulmende misnøye.

I Syria brøt det også ut store protester våren 2011. Her ble demonstrasjonene tidlig møtt med våpen, og i løpet av kort tid brøt det ut væpna opprør. Opprørerne klarte aldri å samle seg under noen felles ledelse, og de forble splittet mellom kurdere og arabere og mellom ulike ideologiske

tendenser. Etter hvert fikk jihadistene en dominerende rolle innen den væpnede kampen. Samtidig fikk regimet massiv militær støtte fra Russland og Iran, mens støtten til opprørerne forble begrenset og like fragmentert som opprøret selv. Krigen er ikke over, men regimet har overlevd. Formelt kontrollerer Assad brottdelen av landet, men reell makt utøves lokalt av en brokete samling militser – innenlandske så vel som utenlandske. Landet er totalt rasert av krigen, og 13 millioner, over halve befolkningen, er fortsatt på flukt enten i eller utenfor Syria.

I Bahrain kom det til omfattende protester med krav om demokrati våren 2011, men disse ble slått brutalt ned med hjelp av tropper fra Saudi-Arabia og Emiratene. Også i Irak og Libanon brøt det ut demonstrasjoner i protest mot korrupsjon og vanstyre. Her var situasjonen annerledes ikke minst fordi lederskapet var valgt, og man fikk ikke de samme kravene om regimets fall som andre steder. Likevel har uroen vedvart og har fått et voldsomt oppsving de siste par årene. Protester av ulikt omfang med krav om demokratisk endring, slutt på korrupsjon og bedre økonomiske kår fant også sted i 2011 i de fleste andre arabiske land.

Gjør vi opp politisk status for den arabiske verden nå ti år etter våren, ser vi at medregnet Irak, der det gamle regimet ble fjernet gjennom den amerikanske invasjonen i 2003, bor nå over 70 prosent av de 400 millioner innbyggerne i den arabiske verden i land som har vært gjennom store politiske omveltninger de siste drøyt 15 årene. Av disse landene er det rett nok bare i Irak og Tunisia at de politiske lederne velges i åpne valg i dag. I Algerie og Sudan er veien videre uklar. I Bahrain ble oppstanden slått ned av saudiske styrker. I tre land – Syria, Libya og Jemen – raser borgerkriger, og i Egypt ble det demokratiske eksperimentet knust av det kontrarevolusjonære militærkuppet i 2013, som la grunnlaget for et nytt diktatur som er langt mer brutalt enn det som ble fjernet gjen-

nom oppstanden i 2011. Likevel tyder alt på at det ikke finnes noen vei tilbake til en stabil autoritær orden i regionen.

Sisi-regimets brutalitet og totale intoleranse overfor opposisjon er et av tegnene på at det ikke lenger er mulig for arabiske makthavere å herske med de samme metodene som før. Voldsutøvelsen uttrykker et forsøk på å gjøre det umulige, å stappe ånden tilbake i flasken. Men selv om maktmidlene for en stund kan lamme organisert opposisjon og skape maktesløshet hos opposisjonelle, fjerner den ikke de kreftene som drev fram den arabiske våren. Over lang tid hadde det vært økende misnøye med korrupsjon, trakassering fra myndighetene, manglende frihet og demokrati, svak økonomisk utvikling og elendig kvalitet på offentlige tjenester. En økende andel av den unge befolkningen har høyere utdanning og tilgang på ressurser for organisert handling og aksepterer i langt mindre grad enn sine foreldre passiv lydighet overfor autoriteter. Mye peker mot at våren 2011 bare var *starten* på en periode der de autoritære regimene utfordres av nye samfunnskrefter. De kan vanskelig overleve i sin nåværende form. Hvilken rolle spiller islamistene i det som skjer?

Islamistene avgjørende kraft våren 2011

Mange framstiller det som at islamistene ikke spilte noen rolle i å initiere den arabiske våren. Fra sekulære opposisjonelle i den arabiske våren kan man også høre at islamistene så å si kidnappet opprørene og ledet dem inn i blindgater.⁴ Men den typiske situasjonen var at der islamistene hadde en viss grad av organisasjon, sto de sentralt i utviklingen av opprørene fra starten og var av avgjørende betydning for å organisere og opprettholde bevegelsen når den først var i gang. Unntaket fra dette var der de hadde vært totalt undertrykt, som i Tunisia, der al-Nahda måtte gå totalt under jorda fra tidlig 1990-tall. Der, og i land med en tilsvarende situasjon, som Libya og Syria, kom de sterkt

på banen etter hvert som de fikk etablert seg igjen. Islamistene spilte overalt en viktig rolle i å mobilisere bak kravene om frihet og demokrati, slutt på korrupsjon og trakassering og større økonomisk rettferdighet. Disse kravene var da også identiske med dem som hadde preget programmene til de islamistiske partiene i årtiene før. Revolusjonene var slett ikke islamistiske, og hovedstrømmen av islamister fremmet da heller ikke paroler om en sterkere plass for islam i lovverk og samfunnsliv. Unntaket var noen salafi-bevegelser, blant annet i Egypt – flere av disse hadde da også vært seint ute med å slutte seg til demonstrasjonene.⁵ Alt i alt er det ingen tvil om at i regionen som helhet var islamister den sterkeste organiserte krafta i protestene og oppstandene.

Hovedmålskive for kontrarevolusjonen

Der oppstandene ledet til frie valg, gjorde islamistene det typisk godt, og de utøvde i perioder regjerings- og parlamentarisk makt i noen land. Dette dreide seg mest om bevegelser som Det muslimske brorskap, men i Egypt gjorde også salafister det sterkt i valg. Islamistenes makt varte imidlertid i begrenset tid, enten de ble fjernet ved militærkupp som i Egypt, eller de tapte seinere valg som i Tunisia. Der de kom i posisjon, gjennomførte de ingen islamiserende endringer av betydning. Salafi-bevegelser i noen land markerte seg tydelig med krav om innføring av sharialover, men uten å få vesentlig gjennomslag.

Året 2013 representerer tidsskillet da reformkreftene fra den arabiske våren ble drevet på defensiven. Den avgjørende vendingen kom med militærkuppet i Egypt 3. juli 2013, da landets første folkevalgte president, Muhammad Mursi fra Det muslimske brorskap, ble avsatt og forsvarssjefen, general Abd al-Fattah al-Sisi, tok makta. Formelt lot Sisi seg velge til president i mai 2014 med 97 prosent av stemmene, men reelt var det fra start ingen tvil om hvor makta lå. Sisi hadde plan-

lagt kuppet sammen med lederne i Saudi-Arabia og Emiratene, som umiddelbart kom med løfter om massiv finansiell støtte til det nye regimet. Den 14. august 2013 myrdet militære og sikkerhetsstyrker i Kairos gater tusen demonstranter som protesterte mot kuppet.⁶ Hele ledersjiktet i Brorskapet ble fengslet og er det fortsatt, snart åtte år etter. Menneskerettsorganisasjoner regner med opp mot 60 000 politiske fanger. De fleste er fra Brorskapet, men disse fikk også raskt følge av andre grupper som på ulikt vis dristet seg til å opponere mot Sisis lederskap. Mange har dødsstraffer hengende over seg, mange har som president Mursi dødd i fangenskap, og tortur blir rutinemessig praktisert.

Kuppet i Egypt ble startskuddet for en massiv kampanje mot alle islamistgrupper i regionen som på en eller annen måte hadde støttet bevegelsene

○○○

Kuppet i Egypt og den påfølgende terrorstemplingen av Brorskapet i flere land var et voldsomt tilbakeslag.

○○○

for frihet og demokrati. Metoden var å stemple dem som terrorister, forby organisasjonene deres og fengsle aktivistene. I spissen for dette sto en allianse av Saudi-Arabia, Emiratene og Egypt. Hovedstøtet ble rettet mot Det muslimske brorskap. 24. desember 2013 ble Brorskapet erklært som en terrororganisasjon i Egypt, og i løpet av 2014 også av de to alliansepartnere i Gulfen.⁷ De tre fulgte opp med en massiv internasjonal kampanje for å få andre land til å gjøre det samme. Kravet om brudd med Brorskapet sto også sentralt da de samme landene lanserte sin etter hvert mislykkede boikott av Qatar i 2017.⁸ Bortsett fra Syria, som alt i mange tiår hadde hatt dødsstraff for medlemskap i Brorskapet, fikk ikke terrorstempel og forbud særlig videre gjennomslag i regionen, men

kampanjen bidro til å sette islamistene under hardere press.

Hvorfor ble Brorskapet skyteskive for kontra-revolusjonen? Så vel dynastiene i Gulfen som maktelitene i de militærbaserte republikkene ellers i regionen anser reell folkelig deltakelse i statsstyret som en dødelig trussel mot egen dominans. Da blir det viktig å hindre at det vokser fram sterke bevegelser og nettverk utenfor deres kontroll. Brorskapet utgjorde den største og mest internasjonale organiserte politiske krafta i det sivile samfunn i regionen. For regimet i Riyadh representerte Brorskapet en særlig utfordring. Kongeriket har bygd mye av sin legitimitet på å representere det sanne islam. Og i deres versjon av troen plikter en god muslim å være lydlig mot herskeren. Når Brorskapet under islams faner støtter oppstander mot herskerne og hevder at et islamsk styre må være demokratisk, truer det en del av fundamentet for den saudiske kongefamiliens maktstilling.

Terrorismestempelet var ellers nyttig for å gardere seg mot at vestlige land, som i noen tilfeller nølende hadde støttet den arabiske våren, skulle forsvare islamistenes menneskeretter. Brorskapet ble, helt uten grunnlag, påstått å stå i ledtog med Den islamske staten (IS) og lignende krefter. I neste omgang kunne alle andre som opponerte, beskyldes for å stå i ledtog med det terroristiske Brorskapet.

Fremdeles sterke

Kuppet i Egypt og den påfølgende terrorstemplingen av Brorskapet i flere land var et voldsomt tilbakeslag. Det autoritære regimet som falt i Sudan i 2019 var i utgangspunktet islamistisk, selv om mange islamister for lengst hadde gått i opposisjon. Ser vi på kartet over den arabiske verden i dag, er det likevel vanskelig å se at islamismen i regionen samlet sett står i en vesentlig svakere politisk posisjon i dag enn den gjorde ved inngangen til

2011.⁹ I Irak er islamister av ulike avskyninger den sterkeste ideologiske kraften blant det sjiamuslimske flertallet i landet, og de har hatt en avgjørende maktposisjon i det folkevalgte parlamentet som ble etablert etter Saddam Husayns fall. I Marokko ledet islamister regjeringen fra 2011 til 2021. Under den arabiske våren foretok kongen i landet noen moderate endringer i grunnloven for å komme en oppstand i forkjøpet. En av disse innebar at han måtte gi regjeringsoppdraget til det partiet som ble størst i valg. Slik kom det islamistiske PJD i posisjon, og forble der etter å ha gått fram ytterligere i et nytt valg i 2016. Regjeringens makt var likevel sterkt begrenset i forhold til kongen. I 2021 led PJD et sviende nederlag i parlamentsvalget i september og er nå ute av regjering.

Islamistiske Hamas styrer palestinske Gaza, og Hizbullah er en dominerende faktor i regjeringskoalisjonen i Libanon. I borgerkrigsherjede Jemen kontrollerer en islamistisk bevegelse, Ansar Allah, bedre kjent som *houthiene*, hovedstaden Sanaa. På motsatt side i borgerkrigen inngår Islah-partiet (som står Brorskapet nær) i koalisjonen rundt den internasjonalt anerkjente regjeringen. I Tunisia er al-Nahda det største partiet i parlamentet. Etter valget høsten 2019 ble al-Nahdas leder Rachid Ghannouchi parlamentspresident.¹⁰ I Libya spiller ulike varianter av islamister, inkludert Brorskapet, en viktig rolle i den koalisjonen som har holdt kontrollen over hovedstaden Tripoli under borgerkrigen i landet. I de fleste av de øvrige arabiske landene utgjør islamister den viktigste organiserte opposisjonskraften mot de sittende regimene, selv om de er hardt undertrykt mange steder. Ellers i Midtøsten har et islamistisk regime styrt Iran siden 1979, og Tyrkia har vært ledet av et parti med islamistiske røtter siden 2002.

Også i et land som Egypt, der islamistene for øyeblikket har liten og ingen mulighet til å organisere eller ytre seg – annet enn fra eksil – vet vi at en bevegelse som Brorskapet har svært dype røtter

i samfunnet. Mye tilsier at i det øyeblikket det autoritære presset letter, vil Brorskapet på ny kunne være en faktor av betydning i landets videre utvikling. I Tunisia så vi at al-Nahda, som hadde vært presset totalt under jorda siden tidlig på 1990-tallet, klarte å bygge seg opp og vinne frie valg på litt over et halvt år etter revolusjonen i 2011. Så langt er det også vanskelig å se om det har vokst fram noen klar ideologisk konkurrent til å fange opp ønsket om endring fra de autoritære regimene.

Kamp for fortsatt relevans

Uansett står islamistene overfor en rekke alvorlige utfordringer. Den arabiske våren rystet også islamistene og stilte dem overfor et samfunnsmessig og politisk landskap som tvinger dem til å fornye seg dersom de i det lange løp fortsatt skal oppfattes som relevante av dem som vil ha endring.

Ungdomsopprør

En organisasjon som Det muslimske brorskap var og er sterkt hierarkisk og elitepreget. Man kan ikke uten videre melde seg inn. Den som ønsker å bli medlem, må vise seg verdig gjennom en prøveperiode på seks måneder og kan i så fall tas opp som «organisert medlem». Først etter å ha vist sin innsatsvilje og lojalitet gjennom ytterligere tre år kan man bli «arbeidende medlem» med fulle rettigheter. Man sverger da en ed som innebærer lydighet overfor organisasjonens ledelse. I grove trekk er disse reglene bevart slik de ble utformet under stifteren Hasan al-Bannas ledelse i 1930-årene.

Lydigheten har ikke vært like total i praksis som vedtektene skulle tyde på. Men over tid, og ikke minst fra 2011 av, har det vokst fram stor frustrasjon hos ungdommen i de islamistiske organisasjonene som har følt at de har liten og ingen innflytelse på beslutninger. I Egypt var ungdom sentrale i dannelsen av flere utbryterpartier fra

Brorskapet i 2011 og 2012. Etter militærkuppet har yngre medlemmer også stått sentralt i en opposisjonell strømning som har utfordret de eldre kadrene som gjør krav på å være den legale ledelsen. Tilsvarende generasjonsmotsetninger har gjort seg gjeldende i flere land.¹¹

Patriarkalsk bagasje, kvinner på marsj

Midtøsten og Nord-Afrika har sterke patriarkalske tradisjoner. Men i de siste tiårene har det vært en rask vekst i kvinners utdanningsnivå, og stadig flere deltar i yrkeslivet. Alt tyder på at kamp for kvinners rettigheter vil stå sentralt i årene som kommer. Her spriker holdningene blant islamister sterkt. I sum er de islamistiske gruppene i beste fall etternølere på dette feltet, og i noen tilfeller bastante motstandere av likestilling.

De fleste islamistbevegelsene har riktignok over tid beveget seg vekk fra sine mest reaksjonære standpunkter. De er tilhengere av utdanning for kvinner og støtter også i stadig større grad delta-

○○○

Mye tyder på at i det øyeblikket Egypts autoritære press letter, vil Brorskapet på ny kunne være en faktor av betydning.

○○○

kelse i arbeidslivet. De støtter fulle politiske rettigheter for kvinner, i de fleste tilfeller også retten til å kunne inneha selv de høyeste embeter. Samtidig hevder mange av bevegelsene et konservativt familiesyn, der de anser det som et ubrytelig sharia-basert prinsipp at mannen er overhodet i familien, og at dette innebærer retten til i siste instans å kunne ta avgjørelser om arbeid og reiser, og i det hele alle aktiviteter utenfor hjemmet, på vegne av kona.

Det er imidlertid store variasjoner fra land til land i hvordan islamistene stiller seg i spørsmål om kvinners rettigheter og likestilling. I Marokko

og Tunisia har de mange kvinnelige aktivistene i partier som PJD og al-Nahda gått i spissen for en mer progressiv politikk og en, om enn forsiktig, åpning for samarbeid med feminister. De utfolder et omfattende engasjement for å bekjempe vold mot kvinner, for å styrke yrkesopplæring for kvinner og for å engasjere flere politisk. I Tunisia sluttet al-Nahda opp om den nye grunnloven fra 2014, som legger sterk vekt på likestilling. I kontrast til dette har Det muslimske brorskap i Egypt vært langt mer konservative, og kvinnene der har brukt mye energi på å bekjempe alt de ser som truende mot den muslimske familie – herunder FNS konvensjon om mot diskriminering av kvinner, CEDAW. Kvinner har heller ikke kunnet bli fullverdige medlemmer av Brorskapets organisasjon.¹² Den arabiske våren satte likevel ting i bevegelse. Kvinner var aktivister i oppstandene også i konservative land som Egypt og Jemen, og i ettertid har yngre kvinnelige medlemmer i det egyptiske Brorskapet krevd større rom i organisasjonen og har utfordret kvinners underordnede rolle i den tradisjonelle familieideologien.¹³

Selv om kampen for kvinners rettigheter ikke sto i første linje i demonstrasjonene våren 2011, har dette politiske jordskjelvet utløst rystelser også i de patriarkalske strukturene. Mye tyder på at kvinnekampen vil ta større og større plass i den arabiske verden i årene som kommer. Hvordan islamistene forholder seg til det, vil være avgjørende for bevegelsenes framtid.

Manglende økonomisk program

De tilfellene der islamistene etter 2011 har hatt regeringsmakt i kortere eller lengre tid, har ikke vært katastrofale, slik noen vil ha det til. Samtidig mangler islamistene et helhetlig program for økonomisk reform som kan sikre økonomisk utvikling og en fordeling som gir brede lag av befolkningen bedre levekår. Et slikt program har riktignok heller ikke deres konkurrenter. Like fullt

er dette en utfordring, ikke minst hvis man skal utøve makt etter en omveltning som har gitt folk store forhåpninger om at noe nytt skal skje. Generelt er islamistene tilhengere av markedsøkonomi, og de mener at ved å fristille markedet fra et korrump byråkrati og fra utstrakt nepotisme vil man få reell konkurranse som vil gi dynamisk vekst. Samtidig vil de at befolkningens velferd skal ivaretas, og at fattigdom må avskaffes. Offentlige tjenester som utdanning og helsevesen må løftes kraftig i kvalitet. Problemet er at deler av de reformene de ser for seg, som fjerning av subsidier og rasjonalisering av forvokst byråkrati og overbemannede offentlig eide bedrifter, vil bety økte utgifter og arbeidsløshet for mange.¹⁴

I denne sammenheng er det i en viss grad et problem at de islamistiske bevegelsene i stor grad har sin basis i middelklassen. Det er riktignok en klar fordel at medlemmene ikke lever i ytterste fattigdom, og at de har utdanning. De har tid og overskudd til aktivt organisasjonsarbeid og har gjennom skolegang tilegnet seg ferdigheter og kunnskaper som kommer til nytte. Men samtidig er det en svakhet at islamistenes organiserte arbeid blant brede lag av arbeidere og bønder er begrenset. Et bærekraftig endringsprosjekt må forankres også i fattigere grupper, gjennom at de oppfatter et eierskap til det og får en rimelig forventning om at det vil komme dem til gode.

Fragmentering og utfordringen fra jihadistene

For Det muslimske brorskap og hovedstrømmen av islamister ellers brakte tiden etter 2011 skarper konkurranse om posisjonen som islams forsvarere i samfunn og politikk. Islamistlandskapet ble både mer mangfoldig og mer motsetningsfullt.

Den arabiske våren svekket i første omgang *jihadistene* ettersom det nå tilsynelatende virket mulig, ikke minst for ungdommen, å påvirke egen situasjon og samfunnets utvikling gjennom organisert virksomhet, fredelige protester og frie valg.

Men ettersom oppstanden for demokrati og frihet ble slått blodig ned i Syria og den folkevalgte presidenten i Egypt ble styrtet i et militærkupp som gjorde landet til en verre politistat enn noensinne, kunne budskapet om at bare væpnet aksjon mot vantro tyranner nyttet, igjen få større gjennomslag. Borgerkrigene i Syria, Libya og Jemen åpnet nye handlingsrom for krigsvante jihad-kjempere. Selv om IS fikk sitt kalifat knust, er jihadistene fortsatt en aktiv kraft i flere land og en større faktor enn de var før 2011.

I tiårene før den arabiske våren hadde salafi-bevegelser vokst sterkt i mange land. Før 2011 holdt de fleste seg utenfor politikken, med unntak av Kuwait og Bahrain, hvor salafier hadde deltatt i parlamentsvalg i noen år. Mange salafier fulgte den offisielle wahhabi-doktrinen fra Saudi-Arabia om at første og siste bud i politikken for en from muslim er lydighet mot herskeren. Begivenhetene i 2011 førte flere salafier inn i politikken, ikke minst i Egypt, der det ble dannet et antall salafibaserte politiske partier. I de frie parlamentsvalgene i 2011–2012 fikk de stor oppslutning og kunne utøve press på Brorskapet fra konservativ side. Det største av disse partiene, Hizb al-Nur, valgte imidlertid å støtte Sisis kupp i 2013, mens flere andre salafigrupper deltok aktivt i motstanden.

Særlig i Egypt dukket det i årene etter revolusjonen i 2011 også opp en rekke nye partier som utfordrer Brorskapet fra et klarere liberalt standpunkt. Viktigst blant disse er Sentrumspartiet, Hizb al-Wasat. Dette var blitt dannet av tidligere Brorskapsmedlemmer allerede i 1996, men først etter Mubaraks fall ble det et lovlig registrert parti. Et like viktig brudd var det som ble ledet av Abd al-Mun'im Abu al-Futuh, som var en av de helt sentrale lederne i Brorskapet og satt i sentralledelsen fra 1987 til 2009. I 2012 stilte han som uavhengig kandidat til presidentvalget med mål om å bygge bro mellom islamister og sekulære

og med stor vekt på sosial rettferdighet. Han dannet seinere partiet Misr al-qawiya, Det sterke Egypt, som framstår mer som post-islamistisk enn islamistisk i egentlig forstand. I 2016 erklærte ellers det store islamistpartiet i Tunisia, al-Nahda, at det ikke lenger ville regnes til «politisk islam».

Ikke minst har sjiaislamister og sunniislamister blitt stående skarpt mot hverandre i land som Syria, Jemen og Irak. Inntil våren 2011 hadde det mange steder vært et rimelig godt forhold mellom islamistene på tvers av skillet mellom de ulike trosretningene. Iran og landets nære allierte i Libanon, Hizbullah, hadde støttet kravene om demokrati i den arabiske verden og slik vært på linje med hovedstrømmen av sunniislamister i disse landene. Samtidig hadde Hizbullah fått massiv støtte også blant sunnimuslimer i regionen etter at de, slik det ble oppfattet, tvang Israel ut av Sør-Libanon i 2000 og også bet godt fra seg ved det israelske angrepet i 2006. Med den arabiske våren og konfliktene som fulgte, skulle imidlertid bildet endre seg dramatisk. Da den folkelige protestbevegelsen i Bahrain ble knust ved hjelp av tropper fra Saudi-Arabia og Emiratene i mars 2011, var det lite og ingen solidaritet å hente fra de sunnidominerte landene, heller ikke fra islamistene der. Flerparten i Bahrain er sjiaer, mens makthaverne er sunnier, og Gulf-herskerne klarte i stor grad å etablere et bilde av demonstrantene som iranske agenter. Men det store bruddet kom med borgerkrigen i Syria. Iran sto fast ved sin gamle allianse med regimet i Damaskus. De sendte egne tropper og sjiamilitser fra Irak og Afghanistan for å kjempe på Assads side. Når så også Hizbullah sendte sine kjempere inn i nabolandet for å slå ned opprøret, slo det for alvor i stykker solidariteten mellom sunni- og sjiaislamister.

Politisk isolasjon

En alvorlig hemsko for islamistene er at de i så stor grad er isolert fra resten av det politisk-ideologiske

landskapet. Av historiske årsaker hersker det stor mistro til islamistene blant mer sekulært orienterte grupper. Den skarpe polariseringen gjør det vanskelig å skape en forent front for reformer som kan utfordre de etablerte maktelitene, som kontrollerer militæret, sikkerhetsstyrkene, rettsvesenet, mediene og brorparten av landenes økonomiske ressurser. Uten brede allianser på tvers av sosiale grupper og politiske og ideologiske skiller er det nærmest umulig å skape et vedvarende press som kan tvinge fram nye maktrelasjoner og et nytt politisk system. Utviklingen i Egypt etter at den kortvarige alliansen mellom Brorskapet og den sekulære opposisjonen falt sammen, illustrerer dette.

For å forklare det skarpe fiendskapet mot islamistene hos mange sekulære, kommer vi ikke utenom at undertrykkelsen av sekulære grupper i Iran

○○○

Midtøstens makthavere har investert i massive kampanjer for å sverte islamistene som mørkemenn.

○○○

etter revolusjonen i 1979, og i Sudan etter det islamistiske kuppet i 1989, har satt dype spor. Det samme gjelder begrensningene på kvinners frihet i begge disse landene. Det kan diskuteres i hvilken grad disse negative erfaringene med rimelighet kan belastes partier som PJD i Marokko, tunisiske al-Nahda og Brorskapet i Egypt, men Midtøstens makthavere har investert i massive kampanjer for å sverte dem som mørkemenn og terrorister overfor en bredest mulig opinion. Disse kampanjene har gått over mange år og har hatt sin virkning.

I Egypt manglet demoniseringen av Brorskapet fra store deler av opposisjonen i 2012 og 2013 på mange punkter bakkekontakt. Kravet om rasjonell argumentasjon ble ofte satt på vent, for eksempel som når Mursi ble framstilt som en verre diktator

enn Mubarak. Mursi ble kritisert, latterliggjort og ofte æreskjelt i egyptiske aviser og andre medier hver dag. Presidentpalasset ble flere ganger angrepet med molotovcocktails, og kontorene til Brorskapets politiske parti ble antent. Dette er svært langt fra hva Mubaraks undertrykkelsesapparat ville ha tillatt.¹⁵

Samtidig er det klart at Brorskapets sentraliserte ledelsesform vanskeliggjorde allianser. Mange som søkte å samarbeide eller føre dialog med dem, fikk en følelse av at uansett hva som skjedde, ble beslutningene tatt på et lukket rom i Brorskapets øverste ledelse, og ofte på tvers av det man trodde man var blitt enig om.

Islamistene i 2021

Den arabiske våren brakte i starten hovedstrømmen av islamister kraftig på offensiven, om ikke annet så fordi de i utgangspunktet var en dominerende kraft i det sivile samfunnet som nå var i ferd med å tilkjempe seg åpninger for politisk innflytelse og i siste instans makt. Når demokrati-bevegelsen ble drevet på retrett, ble islamistene hardt undertrykt i flere land – særlig i Egypt og Saudi-Arabia. Samlet sett er likevel islamismens posisjon ikke vesentlig svekket i regionen i dag sammenliknet med hva den var i 2010.

Samtidig står islamistene overfor store og vanskelige utfordringer, i stor grad drevet fram av den reformbevegelsen de selv sto sentralt i. Ungdommen som utfordrer det autoritære styresettet i regionen, utfordrer også hierarkiet innad i islamistenes egne organisasjoner. Kvinner krever sin rett og setter patriarkalske holdninger under press. Islamistene mangler et klart økonomisk program som kan svare på kravene om utvikling og sosial rettferdighet. De er i stor grad isolert fra resten av opposisjonen og i økende grad selv fragmentert i konkurrerende tendenser.

Peker alt dette mot at den islamistiske bølgen som startet i 1970-årene, snart er over? Noen kon-

kluderer i den retning, som drøftet innledningsvis. Andre er mer nyanserte. Et sjeldent forsøk på en samlet analyse av islamismen i dag er Peter Mandavilles utmerkede bok *Islam and Politics*, som kom i ny utgave i 2020. Mandaville mener islamistene vil stå sentralt i Midtøstens politiske landskap i overskuelig framtid. Samtidig antyder han at islamismen er i ferd med å gå i oppløsning i møte med utfordringene etter den arabiske våren. Når islamistene stadig sjeldnere snakker om sharia og mer om pragmatiske løsninger på konkrete politiske og økonomiske spørsmål, har de blitt *post*-islamister, mener han.¹⁶ Det *empiriske* problemet med dette er at dersom man går etter historien til bevegelser som Det muslimske brorskap i Egypt, PJD i Marokko og al-Nahda i Tunisia, var denne endringen tydelig allerede på 1980- og 90-tallet – tiår for oppstandene i 2011. Det *analytiske* problemet er at utgangspunktet er en snever ideologisk definisjon av islamismen: Det dreier seg om bevegelser som kjemper for en islamsk stat og bokstavtro innføring av sharialover. Men grunnleggende for å forstå den islamistiske bølgen er å se den mer som et knippe av sosiale bevegelser som framfor noe har sin forankring i utdannet middelklasse, der brede grupper føler seg ekskludert fra innflytelse av en liten autoritær statselite. Islam som samlingsmerke tjener flere funksjoner. Den representerer flertallets religiøse tro stilt opp mot en korrump sekularisert elite. Den står for motstand mot vestlig dominans. Og den fremmer islamsk moral som bolverk mot samfunnsoppløsning i en tid med rask modernisering på mange plan. I et slikt perspektiv vil islamistiske bevegelser over tid og på tvers av land kunne produsere ganske ulike politiske program, og graden av fleksibilitet i fortolkningen av islam som rammeverk for politikken vil variere.

Svaret på hvilken betydning islamistene vil få i Midtøsten framover, vil i stor grad avhenge av hvordan de store islamistiske bevegelsene klarer å

møte de utfordringene vi har pekt på over. Men islamistene har dype røtter i Midtøstens samfunn. Historien er full av eksempler på at undertrykte bevegelser kan komme tilbake med stor oppslutning når det politiske rommet åpner seg igjen. Til nå har heller ikke islamistene blitt vesentlig utfordret av alternative ideologiske retninger. Det er derfor grunn til å regne med at i tiden framover vil islamismen i sine ulike avskygninger fortsatt være en sentral faktor i Midtøstens politikk.

· f ·

- 1 For eksempler på slike forestillinger i omløp se Francis Fukuyama, *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition* (London: Profile Books, 2018), 75 og Andrew England, «A broken Muslim Brotherhood struggles for relevance», *Financial Times* 2. oktober 2019.
- 2 For en gjennomgang av hendelsen i 2011 og de påfølgende årene se Bjørn Olav Utvik, *Islamismen* (Bergen: Fagbokforlaget, 2020), 223ff.
- 3 Peter Bartu, «The New Arab Uprisings: How the 2019 trajectory differs from the 2011 legacy», *Aljazeera Centre for Studies*, 5. januar 2020, studies.aljazeera.net/en/reports/2020/01/arab-uprisings-2019-trajectory-differs-2011-legacy-part-1-200105102004189.html
- 4 For noen eksempler, se John K. Bradley, *After the Arab Spring: How Islamists Hijacked the Middle East Revolts* (London: Palgrave Macmillan, 2012), og *The Rise of Religious Radicalism in the Arab World: Significance, Implications and Counter-Strategies*, (Amman: Friedrich Ebert Stiftung, 2015), library.fes.de/pdf-files/bueros/amman/11463.pdf.
- 5 Anthony Shadid, «Islamists Flood Square in Cairo in Show of Strength», *New York Times*, 29. juli 2011.
- 6 All According to Plan: The Rab'a Massacre and Mass Killings of Protesters in Egypt, Human Rights Watch, 12. august 2014.
- 7 Simon Kerr, «UAE blacklists 83 groups as terrorists», *Financial Times* 16. November 2014.
- 8 Kristian Coates Ulrichsen, *Qatar and the Gulf Crisis* (London: Hurst, 2020), 257.
- 9 Bjørn Olav Utvik, *Islamismen* (Bergen: Fagbokforlaget, 2020), 223ff.
- 10 I mars 2022 oppløste presidenten parlamentet. Ghannouchi og al-Nahda står sentralt i motstanden mot presidentens maktkonsentrasjon.
- 11 Lucia Ardovini, «Islamist Movements in post-2011 Egypt: Old Actors, New Dynamics», i Mohammad Affan, (red.),

Transformation of Political Islam in a Changing Regional Order (Istanbul: Al Sharq Books, 2019).

- 12 Bjørn Olav Utvik, (2008). «Mellom framskritt og patriarki; islamismen og kvinnene», *Babylon*, nr. 2 2008, 30–39.
- 13 Erika Biagini, «Islamist women's feminist subjectivities in (r)evolution: the Egyptian Muslim Sisterhood in the aftermath of the Arab uprisings», *International Feminist Journal of Politics* 22, nr. 3 (2020), 382–402.
- 14 For en kritisk analyse av den økonomiske politikken til Mursi-regjeringen i Egypt, se Angela Joya, «Is Islamism accommodating neo-liberalism? The Case of Egypt's Muslim Brotherhood», i Hendrik Kraetzschmar og Paola Rivetti (red.), *Islamists and the Politics of the Arab Uprisings: Governance, Pluralisation and Contention* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 89–106.
- 15 Mohamad Elmasry, «Myth of Reality? The discursive construction of the Muslim Brotherhood in Egypt», i Dalia F. Fahmy og Daanish Faruqi (red.), *Egypt and the Contradictions of Liberalism: Illiberal Intelligentsia and the Future of Egyptian Democracy* (London: Oneworld, 2017), 175–198. Walter Armbrust, *Martyrs and Tricksters: An Ethnography of the Egyptian Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 2019), 157–180.
- 16 Peter Mandaville, *Islam and Politics* (London: Routledge, 2020), 421ff.